

PARTYZÁNKA BYSTRICA LIPA LETKY GLOBUS DŽUNKA PRAHA
 VÁNOČNÍ DAREX ABC ORIENT MEMFIS ŠÁRKA BRATISLAVA
 JITKA VLTAVA JISKRA MENTOLOVANÉ MÁJ TATRANKA ORAVA
 DETVA START VYSOKÉ TATRY ČARPA VĚTRNÝ FILTRA ASTRA
 MARS LUX DUX NILE LIPKA VÍŠŤVARTIA SLAVIA OSMIJA
 SLOVIN MENTOLOVANÉ PRIMUS ČSA CLEVER PETER PETRA
 DALLA TRONKA MARIKA IZIT LYRA ARGO EX PLZEN
 VYSTAVI BRNO SAVOY FATIMA MORIS IRIS VIKI ROGALO LENT
 BOHEMIA ESO LVT NORA GRAND REGINA SAFARI DISCO HIFI

od partyzánek po sparty

KUŘÁCTVÍ V SOCIALISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU

Výstava představuje pestrý výběr cigaretových obalů ze 40. až 80. let 20. století a také široký dobový kontext, který je s fenoménem kuřáctví spojen. V daném období sleduje jeho proměny, tedy zprvu prudký nárůst jeho popularity a později pozvolný úpadek, který pokračuje až dodnes, kdy prohlubující se tlak ze strany lékařské veřejnosti i celé společnosti nutí výrobce k hledání alternativ.

Právě schopnost nabídnout „zdravější kouření“ je aktuální výzvou, které čelí dnešní producenti, snažící se udržet odbyt výrobků i samotné pěstování tabáku.

Cílem výstavy samozřejmě není popularizace kuřáctví. Ba přímo naopak: chce připomenout dnes už těžko uvěřitelnou dobu, kdy kouření bylo nedílnou součástí každodenního života a přizpůsobovat se museli naopak ti, kterým vadilo. Samozřejmě i s kuřáctvím je spojena jistá nostalgie, kterou při pohledu na tehdejší značky cigaret asi více pocítí právě tehdejší kuřáci. Ke koloritu doby nedílně patřily ranní fronty u stánků označených zkratkou Poštovní novinové služby¹, často strategicky umístěných v blízkosti hromadné dopravy, chodníky v jejich blízkosti plné nedopalků a kouřem „provonění“ cestující, kteří ještě stihli pár rychlých šluků předtím, než naskočili do tramvaje či autobusu. Také noviny s cigaretou

byly pro mnohé nezbytným rituálem, kterým se začínal den. Důsledkem byla všudypřítomnost kouře v hospodách i na pracovištích. I proto můžeme být rádi, že tento fenomén je dnes už pouhou muzeální přípomínkou.

Počátky užívání tabáku jsou spojené s indiány Střední a Jižní Ameriky, kteří jej užívali žvýkáním nebo prostřednictvím masť a byl také součástí léčebných

procedur a náboženských rituálů. S pěstováním tabáku se začalo přibližně v polovině 16. století v rámci evropské kolonizace. Lídrem trhu se stalo Portugalsko, které mělo i zásadní význam pro šíření nově objevené plodiny v Evropě. Kromě průmyslového využití vzbudil velký zájem i v botanice a v lékařství, kdy byl experimentálně ordinován jako prostředek ke zmírnění bolesti nebo léčbě astmatu.²

¹ PNS mj. provozovala i typizované varianty stánků, sloužících k prodeji novin, časopisů, tabákových výrobků a upomínkových předmětů.

² Ještě v polovině 20. století vyráběl n.p. SPOFA Antiasthmatické cigarety. Obsahovaly list durmanu a ruilík zlomocný, byly na lékařský předpis a měly uklidňující účinek. Kouřit se měla jedna denně v uzavřené místnosti.

Samotné kouření bylo zpočátku veřejností vnímáno spíše negativně a k jeho rozšíření přispěla zejména jeho obliba mezi námořníky. Navíc kvůli vysokým nákladům na pěstování a export do Evropy se dlouho jednalo o výsadu aristokracie. Teprve na konci 17. století, kdy tabákové plantáže vznikly i ve Španělsku a Portugalsku, se šňupání a kouření dýmek rozšířilo i mezi nižší společenské vrstvy.

První zmínky o tabáku v Čechách pocházejí z konce 16. století, kdy se pěstoval jako okrasná rostlina. Až během třicetileté války se ve vojenských kruzích rozšířilo i kouření. Dlouho však zůstalo omezené právě na toto prostředí a na veřejnosti bylo dokonce zakázané, především kvůli obavě z požárů. V některých zemích, například v Rusku nebo Turecku, bylo dokonce považováno za trestný čin, naopak v Číně nebo Japonsku se tabák těšil velké oblibě. Začátkem 17. století se začal balit do jemného papíru a okolo roku 1830 se tento způsob kouření dostal do Francie, kde se zrodil i název „cigarette“. Nicméně velký průlom nastal až v roce 1880, kdy si Američan James Albert Bonsack patentoval stroj, jenž masivně zvýšil produkci. Americký tabákový průmysl pak cigaretami zaplavil evropský trh.

Přesto ještě na začátku 20. století měly výraznou tržní převahu doutníky, dýmky a šňupací tabák. Změna přišla s první světovou válkou, kdy největší podíl na popularizaci cigaret měli samotní vojáci. Po válce se tabák stal vysoce výnosnou komoditou, na níž existoval státní monopol pod hlavičkou Československé tabákové režie. Mezi tehdejší oblíbené značky cigaret patřily například Egypt, Zora nebo Sport a tabák na jejich výrobu se pěstoval především na Slovensku a na Podkarpatské Rusi.

Opravdový kuřácký boom nastal po druhé světové válce, kdy byly cigarety dokonce považovány za ukazatel růstu životní úrovně. Po únorovém převratu v roce 1948 prohlásil ve filmovém týdeníku předseda vlády Antonín Zápotocký památnou větu: „Tabák sice není potřebný k životu,

ale není nutné jen žít, je třeba také užít. A cigarety? Ty patří k lepší životní úrovni. Cigarety tedy jsou a budou.“ Dopřát si kávu oslazenou cukrem a k ní cigaretu patřilo k požitkům, které kompenzovaly předchozí válečné strádání. Počátek „dostupného“ kouření po roce 1950 byl spojen s několika administrativními kroky. Po skončení poválečného přidělového systému tabákových výrobků došlo i ke zrušení Česko-

slovenské tabákové režie, spadající pod ministerstvo financí, a naopak ke vzniku národního podniku Tabákový průmysl, od roku 1958 Československý tabákový průmysl (ČSTP) se sídlem v Kutné Hoře, který byl nyní řízen Ministerstvem potravinářského průmyslu. Tabákové výrobky byly ostatně vyhláškou Státního plánovacího úřadu v roce 1949 zařazeny mezi základní spotřební zboží. Kvůli potřebě modernizace se uzavírají továrny v Táboře a Českých Budějovicích, naopak hlavními závody ČSTP se staly provozy v Kutné Hoře, Novém Jičíně a Hodoníně, na Slovensku pak ve Spišské Belé, Banské Štiavnici a Smolníku.³

Kouření se stalo běžnou součástí života a bez omezení se kouřilo téměř všude; v restauracích, v úřadech, na schůzích, dokonce i v chodbách nemocnic, také v dopravních prostředcích byla vyhrazena kuřácká místa. Právě tolerance nebo dokonce podpora z nejvyšších míst vyneslo koncem padesátých let Československu evropské prvenství ve spotřebě cigaret a v celosvětovém měřítku třetí příčku za USA a Kanadou. O zdravotních rizicích se zatím příliš nemluvalo, statistické údaje k nim

³ Vladimír Kubánek, Tabák a tabákové výrobky, 2009, s. 18.

neexistovaly a společnost ani kuřáci si je příliš nepřipouštěli.

Jedny z prvních cigaret vyráběných v Československu (od 1946) nesly název **PARTYZÁNKA**. Klasické balení obsahovalo deset kusů z tvrdšího nebělelého papíru, k dostání však bylo i velké balení po sto kusech. Vzniklo množství variant potisku krabiček, často s politickými nebo propagačními námětů. Na Slovensku se partyzánky jmenovaly **BYSTRICA**, lidově bystričky. K jejich výrobě se používal tmavý viržinský tabák, oproti dnešním cigaretám měly oválnější tvar a byly bez filtru. Menší balení tehdy stálo 1,60 Kčs. V roce 1952 končí tzv. stovkové balení a další již vznikají za pomoci strojní výroby po 10, později po 20 kusech.

Další neméně rozšířenou značkou byla **LIPA**. Dle úsekové normy se jednalo o chuťově vyrovnanou, lehkou, slabě aromatickou cigaretu smíšeného typu s malým příměskem jakostních domácích cigaretových tabáků. Byla přechnouvaným typem od cigaret polojobalů k obyčejným. Lipy se prodávaly rovněž po deseti kusech v krabičce s oranžovým lipovým květem, jejíž podobu navrhl grafik a ilustrátor Richard Lander (1904–1982). Na tuzemský trh byly symbolicky uvedeny 1. května roku 1950 a stály 2 Kčs. Na Slovensku je alternovaly ciga-

rety s nepříliš poetickým názvem **IX. SJEZD KSS**. Byly rovněž bez filtru, pouze s proužkem, který filtrovou část naznačoval. Tyto značky tvořily v 50. letech převážnou část výroby produkce. Jejich výroba byla ukončena v roce 1968.

Cigarety **LETKA** jsou známé již od roku 1936, zanikly však během druhé světové války. K obnovení výroby pod stejným názvem došlo v roce 1955 s využitím tabáku dováženého z lidově demokratických států i domácích druhů. Letky patřily mezi oblíbenou značku, i jejich výroba ale skončila rovněž v 60. letech. Obal zdobil motiv tří proudových letadel mířících k nebi, barevnost se pod několika variantách ustálila v původních tónech.

Cigarety **DŽUNKA** se v Kutné Hoře vyráběly v letech 1954–1955, tedy pouhý rok. Motiv džunky, čínské plachetní loď, se objevil na krabičce, což vyneslo skutek, že recepturu tvořily ze 70% čínské tabáky. Značka měla údajně rozšířit a zkvalitnit tehdejší nabídku, ale tvrdě a špatně táhnoucí cigarety se nakonec neujaly. Podle tehdejší lidové tvorivosti se název nechal použít jako „Děkujeme, že Už Nebudete Kouřit Ameriky“

V 60. letech nastala v oblasti cigaretových produktů výrazná obměna. V roce 1960 byla zahájena

výroba cigaret s filtrem, nejprve krepevým, později z mykané buničiny. První značka, vyráběná v Hodoníně, nesla název **FILTRA**, v roce 1963 následovala kutnohorská **ASTRA**. Jejich producentka si vyžádala zavedení nových technologií a nákup řady zahraničních strojů. V podnikovém archivu existuje několikastránková zpráva z roku 1959, z níž vyplývá, že tomuto kroku byla věnována mimořádná pozornost.⁴ Popisují se zde zdravotní aspekty filtrů a jejich nutné zavedení i s odvoláním na statistiky okolních západních zemí, kde na tom v tomto ohledu byli výrazně lépe. Dále se tu řeší estetika cigaret, úspora tabáku při zachování jejich délky, kvalita tabáku, ale především fyzikální vlastnosti filtru (a jeho materiálové řešení s ohledem na vlastní výrobu. Ta probíhala na strojích anglické značky Molins Mark. Stroj rovněž produkoval cigarety, které spojil dvojnásobně dlouhým filtrem a ten pak uprostřed přepjal. Výkon byl 1000 až 1200 cigaret za minutu.

⁴ SOA Praha, Archivní fond Tabák Kutná Hora, karton 1242

SPARTA. Jednalo se o nejkvalitnějším tuzemské cigarety typu American Blend, jež měly omezit dovoz západních cigaret. Sparta byla specifikována jako jemná cigareta, plně, vyrovnané a mírně nasládlé chuti, s typicky viržinským aroma, ovlivněným použitým tabákem Burley. Na trh byla uvedena nejdříve v „měkkém“ a následně i v „tvrdém“ balení. Sparty se záhy staly výrazem určitého sociálního statusu, a dokonce i druhem alternativního platidla. Ačkoliv na krabičkách stála vytištěná pevná maloobchodní cena 8 Kčs, většinou se prodávaly za 12, respektive tvrdé za 14 Kčs. Začátkem 80. let pak na úroveň 14 Kčs cena vystoupala i oficiálně. Vzhled obalu s motivem řecké triéry, což byla řecká válečná plachetnice s vesly, se nezměnil po celou dobu existence, s výjimkou plachty, která u pozdějších variant byla již napnutá. Naopak zadní strana cigaret byla proměnlivá, a sloužila tak k reklamám nebo připomínkám různých politických výročí. Souběžně se Spartami byla na trh uvedena další značka s mytologickým názvem **OLYMPIA**, s vyobrazením bohyně Athény inspirovaným starořeckou mincí, a dále cigarety **SLAVIA**, svým názvem odkazující na alegorii slovanství; ta však byla záhy pro

nezájem spotřebitelů stažena. V Nových Zámkách na Slovensku byly zase vyráběny cigarety **SLOVAN**.

Naopak kultovního statusu dosáhla značka **START**, představující určitou společenskou protiváhu k luxusním Spartám. Zkušený kuřák otvíral krabičku na boku, aby se tabák z bezfiltrových cigaret nevydrobil do kapsy. Na československém trhu se startky objevily v 60. letech, kdy končila éra poválečných značek Partyzánka a Lipa. Později vznikly i varianty s filtrem, specifické svou neobvyklou délkou 70 mm. Standardní velikost king size, tj. 85 mm, se začala vyrábět až v 90. letech. Legendární design jejich krabičky dokonce v roce 1991 použila punková kapela Visací zámek pro přebal svého druhého alba. Přestože zlatý věk startek dávno pominul, vyráběly se ještě v novém miléniu. Až koncem roku 2013 společnost Philip Morris oznámila ukončení jejich výroby, který zdůvodnila nezájmem o české cigarety, a nahradila je značkou Chesterfield stejné chuti.

Z předchozího výčtu plyne, že většina značek nesla název v ženském rodu. Bylo to dáno už samotným faktem, že i cigareta je stejného rodu, takže i v těch případech, kdy bylo toto pravidlo porušeno, si název lidová mluva uzpůsobila po svém (Start/startka). Řada

značek dokonce přímo nesla ženská jména, například **JITKA, ŠÁRKA, FATIMA, IRIS, LUBA, NORA**, nebo **DALILA**. Spleťtý příběh je spojen s předválečnou značkou **VLASTA**, která byla nejprve za okupace z propagandistických důvodů přejmenována na Viktoriia. Když byly cigarety s tímto názvem v 60. letech opětovně zavedeny do výroby, ohradil se proti tomu časopis Vlasta a spor vyhrál. Nebylo nic platné, že cigarety s tímto názvem již existovaly za první republiky. Obdobně tomu bylo i u cigaret **MARIKA**, které musely být pro stížnost Bulharska, vyrábějícího pod stejným označením exportní cigarety, přejmenovány na podobně znějící **MAR-TA** a také design obalu se téměř nezměnil. Ke sporu s Bulharskem došlo i u cigaret **CLEA** vyráběných od roku 1973. Klejky, jak se jim říkalo, měly být alternativou k bulharským cigaretám BT. Oproti ostatním tuzemským značkám měly v tabákové směsi větší podíl orientálního tabáku a také díky ceně pouhých 7 Kčs se staly poměrně oblíbenými. S jejich stoupající popularitou ovšem výrazně klesl prodej „bétéček“ a Bulhaři požadovali, aby jim výroba tohoto typu cigaret byla přenechána. Zašli dokonce tak daleko, že hrozili omezením dodávek orientálního tabáku. Situace se údajně vyhroutil do té míry, že ji musel na nejvyšší úrovni řešit tehdejší předseda vlády Lubomír Štrougal.⁵

Další velmi oblíbenou značkou byla **PETRA**, jejíž zavedení mělo vyplnit mezeru mezi luxusními spartami a „dělnickými“ startkami. K přípravě tabákové směsi se používala velmi podobná receptura jako u spart, ale viržinský tabák z USA v tomto případě nahradil stejný typ z Indie, Číny a Afriky. Původní název byl Party, protože tyto cigarety byly určeny především pro mládež a jejich vzniku předcházela celá řada grafických návrhů. Traduje se však, že nakonec byly pojmenovány podle vnučky tehdejšího generálního ředitele ČSTP Jana Duška, která se narodila ve stejný rok

1985, kdy byly zaváděny do výroby.⁶ Kromě běžných cigaret dostupných na trhu existovaly i tzv. příležitostné emise. Doprovázely různé výstavy, veletrhy, sportovní akce (!), ale i politická výročí a sjezdy KSČ. Jejich největší rozmach nastal v 70. a 80. letech, kdy si vlastní propagační či reprezentační cigarety nechávali vyrábět vybrané podniky, společnosti, hotely a družstva. Náplní byly buď cigarety

⁵ Vladimír Kubánek, Tabák a tabákové výrobky, 2009, s. 19
⁶ Jaromír Fiala, Historie tabákového průmyslu v českých zemích, 2013, katalog, s. 31

existujících značek, nebo mírně upravené receptury speciálně připravené pro danou edici.

Samostatnou oblast představují cigarety v licenci. V lednu 1987 podepsali zástupci Philip Morris International a Československého tabákového průmyslu Kutná Hora dohodu o výrobě značky **MARLBORO**. Díky vstupu americké společnosti byla výroba v Kutné Hoře zásadně zmodernizována, tento krok však zároveň předznamenal budoucí vývoj. V roce 1992 oznámila vláda záměr privatizovat tabákový průmysl, o rok později dochází k ukončení státního tabákového monopolu a převzetí továren společností Philip Morris.

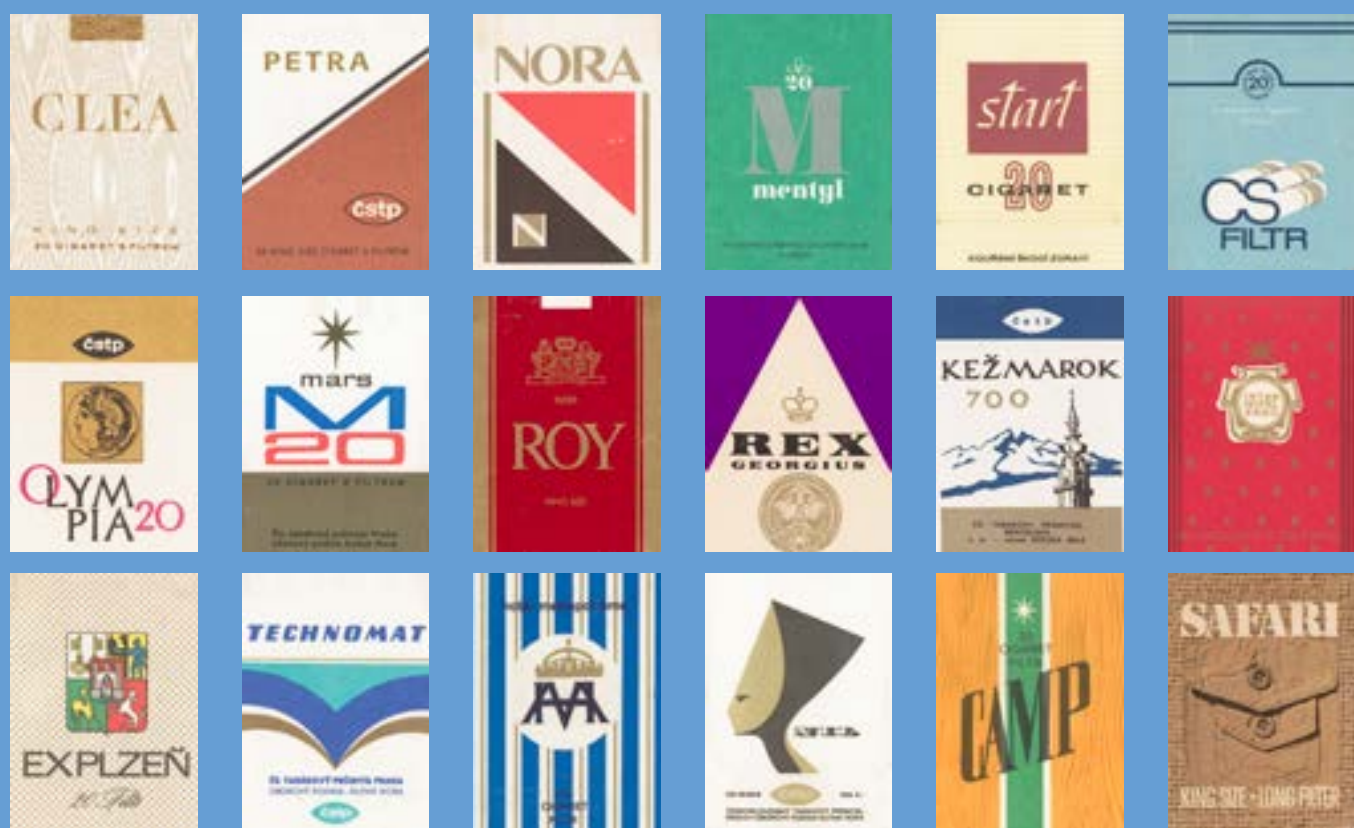
S prodejem cigaret samozřejmě souvisí i jejich balení. Již v prvních krocích směřujících k novému produktu probíhal proces designování, a to nejen krabiček, ale i samotných cigaret. Vznikaly reálné makety v měřítku 1:1, což byl z dnešního pohledu poměrně pracný manuální proces. I přes velké množství návrhů a výsledných designů nám stále unikají jejich autoři. V archivních pramenech se objevují jména známých grafiků Jaroslava Švába a Antonína Strnadela, lze je však spojit pouze s příležitostnými edicemi. A tak dosud jedině určen autorství máme v případě zmíněného Richarda Landera a cigaret Lipa. Spíše dílem náhody je nově ob-

jevená informace o autorce Ireně Richterové Rendlové (1940–2022), která se mimo svou hlavní tvorbu scénografky a návrháčky hraček věnovala i užité grafice se specializací na obalový design. Pro Československý tabákový průmysl Kutná Hora navrhla v letech 1987–1992 řadu krabiček nových značek, například Lent, Iva, Tana nebo Rogalo a redesign starších obalů známých značek, jako byly Mentolované, Start, Petra nebo Sparta. Dochované makety krabiček s ručně psanou typografií nám umožňují nahlédnout do tvůrčího procesu, který stále ještě nesl odkaz na řemeslnou tradici let předchozích.⁷

⁷ Irena Richterová Rendlová, Háčkování hračky mezi cigaretami, katalog výstavy, Retromuseum Cheb, 14. 9. 2023–10. 3. 2024.

Použitá literatura a prameny:
Vladimír Kubánek – Tabák a tabákové výrobky, 2009
Jaromír Fiala, Historie tabákového průmyslu v českých zemích, 2013
TABÁČKA, příběh proměny kláštera v Sedlci, Philip Morris ČR a.s., Kutná Hora, 2018
Státní oblastní archiv v Praze, archivní fond Tabák Kutná Hora

Od partyzánek po sparty KUŘÁCTVÍ V SOCIALISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU

Retromuseum Cheb, 19. 9. 2024 – 9. 3. 2025

Kurátor: Jiří Gordon
Otevírací doba: út–ne 10.00–17.00

Retromuseum Cheb, pobočka Galerie výtvarného umění v Chebu
náměstí Krále Jiřího z Poděbrad 17, Cheb
T: +420 731 669 912, www.retromuseum.cz

Galerie výtvarného umění v Chebu
příspěvková organizace Karlovarského kraje
náměstí Krále Jiřího z Poděbrad 16, 350 02 Cheb
T: +420 354 422 450, info@gavu.cz, www.gavu.cz

Výstavní program GAVU Cheb je podpořen z grantového programu MK ČR.
V roce 2024 vydala Galerie výtvarného umění v Chebu. Text Jiří Gordon,
grafika: Kolář & Kutálek, tisk: Dragon Press s.r.o., náklad 600 ks.

